

TEMA 5: O ESPAZO URBANO ESPAÑOL

1.- Hábitat rural e hábitat urbano. O concepto de cidade.

1.1.- Hábitat rural: concepto e tipos de poblamiento rural.

Por hábitat rural entendemos o espazo habitado no campo, relacionado sempre con actividades do sector primario (agricultura, gandería).

Hábitat rural disperso: as edificacións non forman un núcleo compacto e aparecen diseminadas polo espazo, intercaladas entre os campos de cultivo. Este tipo de poblamiento é típico do norte peninsular, de Galicia ao País Vasco.

Hábitat rural concentrado: as edificacións agrúpanse formando núcleos de poboación; quedan separadas as áreas edificadas dos espazos agrarios. Este tipo de poblamiento é característico das Castelas, Estremadura e Andalucía.

Existen dúas situacións intermedias entre estes dous tipos:

- **Poblamiento intercalar disperso:** as edificacións diseminadas conviven coa existencia dun pequeno núcleo de poboación, arredor xeralmente dalgún edificio ou ben público (parroquia, ponte, edificio administrativo...).
- **Poblamiento concentrado laxo:** xunto ao poblamiento nuclear aparecen zonas de edificacións diseminadas.

1.2.- Hábitat urbano. Concepto de cidade. Criterios para definir o urbano.

Non existe, en principio, unha definición única de cidade. Os xeógrafos adoitan establecer unha serie de criterios a partir dos cales designar un núcleo de poboación como urbano.

Criterio cuantitativo: consiste en establecer un determinado número de habitantes para considerar un poblamiento como cidade. No caso de España considérase cidade todo núcleo de poboación que supere os 10.000 habitantes.

Criterios cualitativos: refírense a aspectos variados como características morfolóxicas do poblamiento, actividades que desenvolve, ámbito de influencia, etc. Destacamos os seguintes:

- **Criterio funcional:** cidade é todo núcleo de poboación no que os seus habitantes se dedican fundamentalmente aos sectores secundario e terciario.
- **Criterio espacial:** cidade é todo núcleo de poboación que se estende no espazo de forma continua e densa.
- **Criterio morfolóxico:** fai referencia a aspectos como tipo de edificacións, sistemas de construción, transportes, etc., diferentes dos espazos rurais; a presenza de elementos naturais é menor e moi distinta do espazo rural.
- **Criterio de área de influencia:** todo núcleo urbano tende a exercer influencia nun entorno máis ou menos amplo, máis alá dos límites físicos da cidade.
- **Criterio sociolóxico ou cultural:** as formas de vida e pensamento urbano son moi distintas dos modos rurais.

A partir destes criterios podemos definir **cidade** como aquel poblamiento humano que supera un determinado número de habitantes, dedicados na súa maioría ás actividades secundarias e de servizos; proxecta a súa influencia fóra dos seus límites administrativos e presenta unha morfoloxía complexa no seu plano e edificacións, así como unha cidadanía con pautas e hábitos de comportamento abertos e diversos.

2.- A morfoloxía urbana.

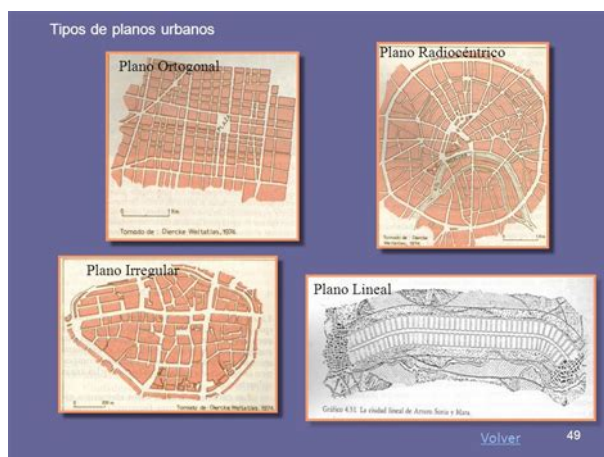
Por morfoloxía urbana entendemos o aspecto externo e visual da cidade: "o que percibimos da cidade". Esta morfoloxía está determinada polo **emplazamento** e a **situación urbana**, e resulta da combinación do **plano**, a **construción** e os **usos do solo**.

2.1.- Emplazamento

É o espazo físico concreto sobre o que se asenta a cidade. Depende das características do medio físico e, sobre todo, da función para a que se creou a cidade. Así, por exemplo, as cidades fundadas con funcións basicamente defensivas adoitan emplazarse sobre outeiros, e as xurdidas con fins comerciais, ao longo de vías de comunicación.

2.2.- Situación

É a posición relativa da cidade respecto dun entorno xeográfico amplo e relaciónase coa función que desempeña a cidade para con ese entorno: control político ou militar dunha zona, control de rutas comerciais, mercado para áreas de economías distintas, etc.

2.3.- Plano

É o conxunto formado polas superficies construídas e libres da cidade (rúas, prazas, parques). Poden distinguirse varios tipos:

Plano irregular

Presenta rúas estreitas e tortuosas e prazas sen formas definidas; trátase dun entramado urbano de estrutura aparente, no que dificilmente diferenciamos rúas principais de secundarias. As mazás e parcelas son diferentes en formas e tamaños. Non é habitual que o plano enteiro dunha cidade sexa irregular, pero esta tipoloxía aparece moitas veces nos centros históricos das localidades españolas.

Plano radiocéntrico

Ten un centro do que parten rúas radiais, cortadas por outras que forman aneis arredor dese centro.

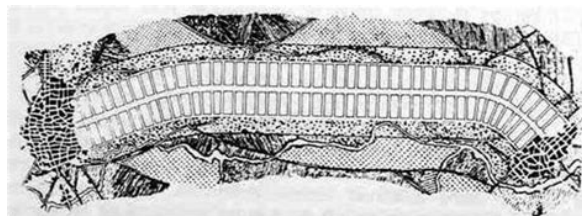
Plano ortogonal (en cuadrícula ou damero)

Formado por rúas que se cortan en ángulo recto. Atopámolo en partes importantes das nosas cidades e, incluso, en cidades completas, froito da planificación.

Plano lineal e derivados

É un plano de forma alongada, produto da

adaptación ao val dun río, á costa ou a un eixe de comunicación.

Cando se superpoñen dous planos lineais en ángulo recto fórmase o **plano en cruz**; outras variantes son o **plano en T** e o **plano en Y**.

Por regra xeral, podemos dicir que as cidades presentan un **plano composto ou mixto**, froito das etapas históricas do seu crecemento e das concepcións urbanísticas de cada momento. Por iso, na maior parte das cidades conviven planos irregulares con algunha forma de plano regular (radiocéntrico ou ortogonal).

Isto significa que as cidades naceron de forma espontánea, sen plan urbanístico previo, e en épocas posteriores o crecemento baseouse en plans urbanísticos.

- Cando unha cidade crece sen planificación, dise que ten **crecemento orgánico**.

- Cando o crecemento obedece a unha planificación previa, falamos de **crecemento planificado**.

No caso de España, o **PXOU (Plan Xeral de Ordenación Urbana)** é o instrumento xurídico utilizado para planificar o crecemento dos municipios.

2.4.- Construción

Inclúe a **trama urbana** e a **edificación**.

- **Trama urbana:** é a disposición dos edificios.
 - Pode ser **compacta ou pechada** (edificios xuntos ao longo de grandes extensións).
 - Ou **aberta** (deixan amplos espazos libres entre si).
- **Edificación:** pode ser
 - colectiva (bloques e torres)
 - ou individual (vivendas exentas ou adosadas).
Inclúe edificios públicos ou privados; institucionais, culturais, comerciais, etc.

2.5.- Usos do solo

Son as diversas utilizacións que se fan do espazo urbano: comercial, de negocios, residencial, industrial, equipamentos, etc.

3.- O proceso de urbanización

3.1.- O proceso de urbanización en España

Con este termo referímonos ao progresivo crecemento das cidades: en poboación; no espazo físico que ocupan; e na influencia sobre o seu entorno. Distínguense **tres grandes etapas**, cada unha caracterizada por determinadas taxas de urbanización e por factores que favorecen o proceso:

- **Etapas preindustrial** (desde os orixes do fenómeno urbano ata mediados do século XIX).
- **Etapas industrial** (desde 1850 a 1975).
- **Etapas postindustrial** (desde 1975 ata hoxe).

Ata a década de 1960 España era un país no que predominaba a poboación rural. A partir desa década prodúcese un **traspaso masivo de poboación rural ás cidades**. Hoxe máis do 70% da poboación española vive en núcleos urbanos. Existen, non obstante, grandes

contrastes: mentres en Madrid máis do 90% da poboación é urbana, noutras provincias (Ourense, Teruel, Soria) este porcentaxe redúcese ao 50%.

O desenvolvemento industrial e do sector servizos, unido ao **éxodo rural**, explican esta evolución. Isto traducíuse no crecemento das cidades e no declive do mundo rural, así como no envellecemento da súa poboación.

3.2.- A urbanización preindustrial

Características da urbanización nesta etapa

- A taxa de urbanización é baixa (<10%) e estable.
- As cidades oscilan entre os **5.000 e 10.000 habitantes**.
- Os factores que explican o proceso son:
 - estratéxicos-militares,
 - político-administrativos,
 - económicos,
 - relixiosos ou culturais.

Etapas do proceso de urbanización preindustrial

Antigüidade

As primeiras cidades xorden relacionadas coas colonizacións gregas e fenicias (séculos IX-VIII a.C.).

Durante a romanización fórmase na península ibérica unha auténtica **rede urbana**.

Co fin da dominación romana prodúcese un proceso de **desurbanización** que se prolonga ata ben entrada a Idade Media.

Idade Media

Dúas áreas diferenciadas:

- **Área islámica:** auténtica sociedade urbana, con fundación e refundación de núcleos.
- **Área cristiá:** escasa vida urbana ata o século XI. A partir de entón iníciase unha recuperación paralela á Reconquista e ao florecemento do comercio.

Idade Moderna

O proceso experimenta vaivéns segundo as circunstancias históricas:

- **Século XVI:** crecemento das cidades andaluzas e castelás polo aumento demográfico e o comercio con América.
- **Século XVII:** crise demográfica, política e económica → freo urbano.

- **Século XVIII:** reactivación urbana, destacando Madrid (capital da Corte) e cidades cantábricas e mediterráneas (actividade comercial).

3.3.- A urbanización industrial

Características do proceso nesta etapa

Prodúcese un **importante crecemento da taxa de urbanización**, especialmente intenso no século XX e moi marcado na década de 1960. Este crecemento urbano é paralelo ao **descenso da poboación rural**.

Os factores principais:

- **Político-administrativos:** a nova división provincial favoreceu o crecemento das capitais.
- **Socioeconómicos:** a industria moderna instalouse nas cidades, atraendo poboación rural.

Etapas da urbanización industrial

Ata mediados do século XIX

- Crecemento baixo; factores ligados ao comercio e á política.

Mediados do XIX - 1936

- A poboación urbana **dúplica** grazas ao desenvolvemento industrial e ao éxodo rural.

1936 - 1959

- A Guerra Civil e a posguerra **freat** o proceso.
- O primeiro franquismo potencia as áreas agrarias → ralentización urbana.
- Mantense a vinculación entre **localización industrial e desenvolvemento urbano**.
- Xorde o triángulo urbano-industrial **Madrid-Barcelona-Cantábrico**.

Desarrollismo (1960-1975)

É a etapa de maior crecemento urbano da historia de España.

Factores:

- éxodo rural ligado á industrialización,
- localización da industria en grandes áreas urbanas,
- expansión do sector terciario (especialmente turismo),
- impacto do **baby boom**.

O forte crecemento explica a aparición de **aglomeracións urbanas e áreas metropolitanas**.

3.4.- A urbanización postindustrial

Rasgos xerais e factores

Desde 1975 mantense unha taxa de urbanización elevada, pero con **desaceleración**, debido a:

- redución do crecemento natural,
- paralización do éxodo rural.

A industria perde peso como factor urbano tras a crise de 1975; ademais, obsérvase unha **dispersión** na localización industrial.

O sector **terciario** convértese no principal motor urbano. As cidades especializadas en servizos (por exemplo, turismo) experimentan forte crecemento.

Etapas da urbanización postindustrial

Ata finais dos anos 80

- Freno ao crecemento das grandes urbes.

Década de 1990

Recuperación do crecemento urbano, en parte pola forte inmigración.
Desde entón:

- crecemento lento das grandes cidades,
- aceleración nas cidades medianas e pequenas,
- expansión urbana cara a cidades próximas e espazos rurais próximos, que adoptan modos de vida urbanos.

Formas de aglomeración urbana postindustrial

Área metropolitana: Gran extensión urbana que rodea unha cidade importante e abarca varios municipios con fortes relacións económicas e sociais. Presenta unha **cidade central**, vínculos económicos e sociais entre os núcleos e unha rede de comunicacións intensa. Ex. Área metropolitana de Vigo.

Conurbación: Área urbana continuada formada polo crecemento paralelo de dúas ou máis cidades ata unirse. Cada cidade mantén a súa independencia administrativa.

Rexión urbana: Área discontinua formada por cidades dispersas pero suficientemente densas para que todo o territorio teña características urbanas.

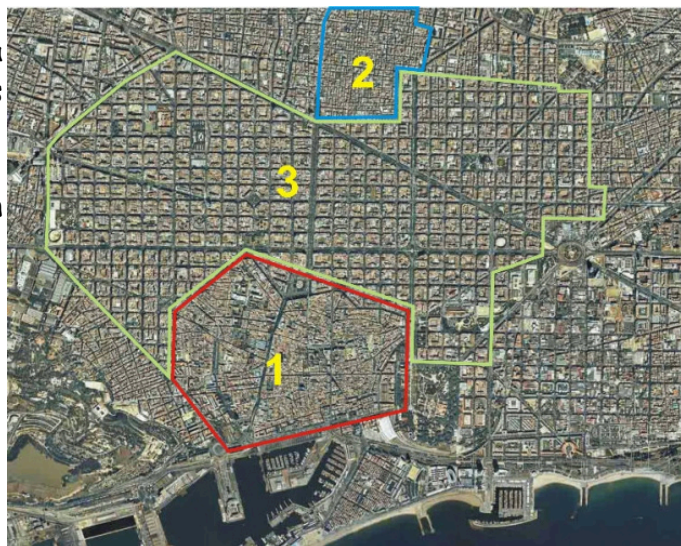
Megalópole: Escala suprarregional: Formada por áreas metropolitanas, conurbacións e rexións urbanas interconectadas, creando unha rede urbana continua e densa.

4.- A estrutura urbana

Chamamos estrutura urbana á división da cidade en áreas con morfoloxía e funcións características e diferenciadas.

As cidades españolas posúen **tres áreas ben diferenciadas**:

- o **casco antigo**,
- o **ensanche**,
- e a **periferia urbana actual**.

4.1.- A cidade preindustrial: o casco antigo

Concepto e rasgos xerais

Correspóndese coa parte da cidade comprendida entre a súa orixe e o inicio da época industrial (século XIX).

Hoxe en día é unha zona de pouca extensión dentro das cidades, pero posúe gran valor por conter a pegada do pasado histórico e cultural.

O casco antigo identifícase coa cidade preindustrial nas súas distintas etapas.

Características orixinarias comúns dos cascos antigos (independentemente da etapa histórica)

- Existencia de **murallas**.
- Predominio do **plano irregular**.
- **Trama pechada** con vivendas unifamiliares que incluían hortas.
- **Edifícios históricos**.
- **Usos diversos do solo**: actividades administrativas, comerciais, artesanais e residenciais. Existía unha especialización por barrios de artesáns e comerciantes.
- **Coexistencia de distintos grupos sociais**, con xerarquización do espazo urbano: elites, traballadores, minorías étnico-relixiosas.

A pegada das distintas etapas

- **Cidade romana**: murallas e plano regular.
- **Idade Media**:
 - Cidade musulmá: plano irregular; diferenciación entre **medina** e **arrabais**.
 - Cidade cristiá: catedrais e pazos; variedade de planos.

- **Renacemento (século XVI):** crecemento dentro das murallas. As **Prazas Maiores** son a principal achega urbanística.
- **Barroco-Ilustración (séculos XVII-XVIII):** proxectos de embelecemento e mellora de infraestruturas de abastecemento e hixiene.

As transformacións da época industrial e postindustrial

O casco antigo reflicte o pasado histórico, pero tamén os cambios experimentados pola cidade nos séculos XIX e XX.

Século XIX (época industrial)

- Ata mediados de século, a cidade crece dentro das murallas.
- O casco antigo **densifícase** e as vivendas unifamiliares son substituídas por **construción vertical**.
- A **desamortización** puxo a disposición gran cantidade de solo procedente de edificios e solares eclesiásticos.
 - O derrubo destes permitiu abrir novas rúas ou ensanchar as existentes, destruindo parte do casco histórico.
- A mediados do XIX derríbanse as murallas e iníciase a construción do **ensanche**.
- Para comunicar a cidade antiga coas novas zonas ou coas estacións de tren, ábreanse grandes avenidas, como a **Gran Vía de Madrid**.
- A cidade comeza a reflectir a división social propia da sociedade industrial: **burguesía vs. proletariado**.

Século XX

Caracterízase pola **especulación** e a **falta de planificación urbanística**, o que provoca un forte deterioro do casco antigo ata finais dos anos 70.

O deterioro maniféstase en:

- **Destrución de tramas e edificacións.**
- Aparición de novos edificios con novos usos.
- **Terciarización** do solo: o casco antigo convértese nun **CBD** ou nun centro comercial.
- **Deterioro ambiental:** saturación de tráfico e persoas, contaminación atmosférica e acústica.
- **Deterioro social:**
 - a burguesía trasládase ao ensanche e, máis tarde, á periferia;
 - o casco antigo queda para poboación anciá sen recursos, inmigrante ou marxinada.

A finais dos 70 inícianse **plans de renovación e rehabilitación**:

- recuperación da morfoloxía tradicional,
- peonización de rúas e creación de espazos de encontro,
- rehabilitación de edificios para potenciar a función residencial.

4.2.- A cidade industrial: o ensanche e os novos barrios

Entre mediados do século XIX e o primeiro terzo do XX, a industria moderna atraeu poboación rural ás principais cidades industriais, provocando a expansión urbana máis alá das murallas.

Xorden:

- **ensanches burgueses,**
- **zonas industriais,**
- **barrios obreiros,**
- **barrios axardinados.**

4.2.1.- O ensanche burgués

- Supón o derrubo das murallas e a creación de **paseos de rolda ou bulevares** que separan o casco antigo da nova cidade.
- Constrúese segundo os intereses da burguesía:
 - plano regular,
 - servizos e equipamentos modernos.
- O ensanche adopta o **plano en cuadrícula**, con rúas rectilíneas e anchas.
- Trama de baixa densidade, con moitos espazos libres.
- Uso predominante: **residencial burgués.**

Os exemplos máis importantes:

- **Madrid** (Carlos María de Castro)
- **Barcelona** (Ildefonso Cerdá)

Evolución no século XX

- A trama densifícase.
- Elimínanse espazos verdes para construír.
- A edificación verticalízase.
- O ensanche recibe funcións terciarias: comercios e oficinas substitúen vivendas.

4.2.2.- As zonas industriais e os barrios obreiros

- As industrias sitúanse na periferia da época, preto de camiños ou estacións de ferrocarril.

- Xunto a elas xorden **barrios obreiros**, sen planificación previa.
 - Plano maioritariamente irregular.
 - Trama densa e pechada.
 - Vivendas pequenas e de baixa calidade.
 - Falta de dotacións e equipamentos.
 - Mestura de usos residencial e industrial.

A partir dos anos 80

- As industrias trasládanse á nova periferia.
- Os antigos espazos industriais destínanse a **usos terciarios**.
- Os barrios obreiros intégranse na cidade grazas á mellora dos transportes e dos equipamentos.

4.2.3.- Os barrios axardinados

Xorden a finais do XIX e comezos do XX, influídos por ideas **naturalistas e hixienistas** que buscaban achegar a cidade ao campo, e pola idea de **cidade-xardín** de Howard.

Características:

- Vivendas unifamiliares con xardín.
- Pensadas inicialmente para o proletariado, pero finalmente orientadas ás clases medias.

A cidade lineal de Arturo Soria (Madrid)

Tres ideas clave:

1. Incorporación do **xardín** á cidade.
2. O **transporte** como elemento articulador.
3. Superación da **segregación social**.

O proxecto pretendía rodear Madrid, pero só se realizou parcialmente no nordeste, moi modificado hoxe.

4.3.- A periferia urbana

A periferia suburbana compacta (1950-1975): desde 1950 as principais cidades españolas experimentaron un gran crecemento debido ao alto crecemento natural, o desenvolvemento industrial e a expansión dos servizos, especialmente o turismo.

A periferia estendeuse de forma contigua á cidade ao longo dos principais eixes de transporte, formando unha área suburbana. Adoptou en xeral un modelo compacto,

caracterizado pola alta densidade da urbanización; a verticalización da edificación; e a zonificación, ou constitución de áreas con diferentes usos do solo, contiguas, pero mal comunicadas entre si e co centro pola ausencia de infraestruturas adecuadas.

Na periferia distínguense:

- a. Barrios residenciais, que poden ser:
 - barrios marxinais de infravivendas e chabolas,
 - barrios de vivendas de promoción oficial,
 - polígonos de vivenda privada,
 - áreas de vivendas unifamiliares.
- b. Áreas industriais
 - Polígonos industriais xunto ás principais vías de acceso (moitos sen planificación).
- c. Áreas de equipamentos
 - En moitos casos non desexados pola cidade central (cárceas, cemiterios, depuradoras...)

Os trazos característicos da periferia nesta etapa déronlle unha imaxe negativa. Na actualidade, as políticas urbanísticas adoptaron medidas para mellorar esas áreas residenciais, industriais e de equipamento, como a erradicación dos barrios de chabolas realoxando a súa poboación en vivendas sociais (construídas no mesmo barrio ou na nova periferia da cidade...) ou a rehabilitación de vivendas. Parte dos barrios obreiros máis degradados ou cunha situación bastante cercana ao centro da cidade van desaparecendo e son substituídos por edificios nos que son realoxados ou seus habitantes ou mesmo ten lugar un proceso de xentrificación*.

Desde 1975: a área suburbana difusa/ **A cidade difusa**

Desde finais do século XX a expansión urbana cambiou. Antes distinguíase claramente entre urbano (densidade, servizos, actividade económica) e rural (dispersión, agricultura, natureza). Hoxe esa diferenza é menor porque as redes de transporte e comunicación conectan ambos espazos, e moitas zonas rurais están integradas funcionalmente coas cidades.

Desde 1975, as cidades reducen o seu ritmo de crecemento, debido á diminución do crecemento natural e á paralización do éxodo rural causados pola crise. Non obstante, a expansión da periferia urbana continúa pola difusión desde o centro urbano de poboación e actividades económicas e, en menor medida, polo crecemento da inmigración estranxeira desde finais do s.XX (que ocasionou certo rebrote da urbanización marxinal).

Nesta etapa, a periferia esténdese máis alá do continuo edificado, por unha franxa periurbana, de límites imprecisos entre o campo e a cidade. Adopta un modelo disperso, coñecido como "cidade difusa" ou "cidade dispersa", caracterizado pola baixa densidade da urbanización e a zonificación en áreas con diferentes usos do solo, separados por espazos intermedios ou baleiros urbanos, ben conectadas entre si e co centro urbano por unha rede viaria densa, orientada sobre todo ao transporte en automóbil privado.

Exemplo: podemos velo arredor de cidades como Vigo, onde hai urbanizacións, áreas comerciais e polígonos industriais espallados polos concellos da área metropolitana, como Nigrán, Mos ou Redondela.

Polo tanto, mentres o **casco histórico** e o **ensanche** son partes da cidade compacta tradicional, a **cidade difusa** representa unha **nova forma de expansión urbana máis dispersa e dependente do transporte privado**:

- Cidade preindustrial → **casco vello**
- Cidade industrial → **ensanche**
- Cidade do século XX → **periferia**
- Cidade actual → **cidade difusa**

Caracterízase por:

- **Dispersión da poboación e das actividades económicas** en áreas periféricas.
- Crecemento de **urbanizacións, polígonos industriais e centros comerciais** fóra da cidade central.
- Forte dependencia do **transporte privado** e dos desprazamentos diarios (mobilidade pendular).
- **Difuminación dos límites entre espazo urbano e rural.**

Este modelo xorde polo desenvolvemento das **infraestruturas de transporte, a mobilidade laboral e as novas formas de organización económica**, que permiten vivir nun lugar e traballar noutro.

En consecuencia, a cidade xa non é un núcleo compacto, senón **un espazo urbano estendido e fragmentado**, formado por múltiples núcleos conectados por redes de transporte.

- a. **Áreas residenciais de baixa densidade:** a partir dos 80 e 90 créanse barrios de quínteiro pechado, cunha trama pechada, cunha menor densidade e altura que os construídos en décadas pasadas.
- b. **Áreas de vivenda unifamiliar:** cunha trama aberta, con edificación individual en vivendas exentas ou acaroadas.
- c. **Áreas industriais e de equipamento:** nas últimas décadas créanse na periferia novos espazos industriais para acoller polígonos de naves acaroadas para industrias trasladadas desde o centro urbano (buscan espazos máis amplos e baratos) e áreas de gran calidade ambiental, dotadas de espazos libres e equipamentos para instalar parques empresariais e parques tecnolóxicos.
- d. **As áreas de equipamento, xunto ás estradas de saída da cidade, instalan servizos que requiren solo abundante e barato** (grandes superficies comerciais, centros educativos, infraestruturas sanitarias, centros administrativos, servizos deportivos...)

Os trazos característicos da periferia suburbana nesta etapa máis recente déronlle unha imaxe máis positiva. Non obstante, o modelo de cidade difusa é obxecto de fortes críticas por consideralo insostible:

- consome moito territorio a custa dos espazos agrarios e naturais.
- depende en exceso do automóbil privado, aumentando o custo enerxético e as emisións nocivas á atmosfera debido aos movementos pendulares, ademais redúcese a rendibilidade dos transportes públicos.

- incrementa o gasto en levar infraestruturas e servizos a lugares afastados (estradas, electricidade, sumidoiros, recolida de lixo...).

- a zonificación favorece a segregación en áreas residenciais de diferente composición social e o illamento social, pois as rúas perden o seu carácter público...

As alternativas son a volta á cidade compacta, aínda que sen excesivo amoreamento nin verticalización; a reciclaxe urbana, recuperando os espazos deteriorados da cidade, en lugar de fomentar novos desenvolvementos urbanísticos; a rehabilitación da cidade difusa aumentando a densificación; e o control urbanístico da extensión urbana.

***Áreas metropolitanas**

Esta expansión dispersa da cidade fai que o crecemento urbano non quede só dentro do municipio principal. Co tempo, a cidade acaba conectándose con outros núcleos próximos, como ocorre cas áreas metropolitanas.

As **áreas metropolitanas** son espazos formados por unha **cidade principal e os municipios da súa contorna**, que están conectados por intensos fluxos de mobilidade diaria, especialmente entre residencia e traballo. Estas áreas superan os límites administrativos da cidade tradicional.

En España identificáronse **44 áreas metropolitanas en 2011**, a partir dos fluxos de mobilidade residencia-traballo.

https://atlasnacional.ign.es/index.php?title=Sistema_urbano_y_%C3%A1reas_metropolitanas&mobileaction=toggle_view_desktop

5.- O sistema urbano español

O conxunto de cidades de España (rede urbana) forma un **sistema**, entendido como un conxunto de elementos (as cidades) interrelacionados.

A relación entre cidades establécese de forma **xerárquica**. Esta xerarquía baséase en:

- o **tamaño demográfico** da cidade,
- as **funcións** que desempeña,
- e a **extensión** da súa **área de influencia**.

É dicir, segundo o seu tamaño, funcións e área de influencia ocupará un lugar ou outro na xerarquía urbana.

5.1.- O tamaño das cidades españolas e a súa distribución espacial

Como sabemos, as cidades españolas presentan unha distribución desigual:

- As maiores concentracións urbanas sitúanse no **litoral mediterráneo**, no **arco cantábrico**, en **Madrid** e en **Andalucía occidental**.
- No interior peninsular o que predominan son cidades medianas e pequenas, con excepción de Madrid e Zaragoza.

As cidades con maior tamaño demográfico son: **Madrid, Barcelona, Valencia, Sevilla, Bilbao, Málaga e Zaragoza**.

5.2.- As funcións das cidades

As cidades desempeñan diversas funcións, que poden ser:

- **Administrativas:** capitais de provincia, comunidades autónomas ou do Estado.
- **Industriais:** cidades con forte tradición fabril (Bilbao, Vigo, Barcelona...).
- **Comerciais e financeiras:** Madrid e Barcelona destacan como grandes centros de negocios.
- **Portuarias:** Valencia, Barcelona, Bilbao, A Coruña, Vigo...
- **Turísticas:** cidades e vilas do litoral mediterráneo, Baleares, Canarias e cidades históricas como Santiago, Toledo, Granada...
- **Culturais e universitarias:** Salamanca, Santiago de Compostela, Granada, Alcalá...

Moitas cidades combinan varias funcións, o que reforza o seu peso dentro do sistema urbano. As funcións que máis determinan o peso na xerarquía son as terciarias (financeiras, comerciais, administrativas...).

5.3.- A área de influencia urbana

A área de influencia é o territorio sobre o que unha cidade exerce a súa capacidade de atracción, tanto económica como social.

As grandes cidades teñen áreas de influencia moi amplas, mentres que as cidades pequenas teñen un área de influencia reducida e dependente das grandes urbes próximas.

5.4.- A xerarquía urbana

A xerarquía urbana refírese á orde de importancia entre cidades, xa sexa política, económica ou doutro tipo, así como á súa capacidade para organizar o territorio e relacionarse con outras cidades. Para establecer esta xerarquía empréganse como criterios fundamentais o tamaño da poboación, as súas funcións e área de influencia. Segundo a Teoría dos Lugares Centrais de Christaller, canto máis e máis especializados

sexan os seus servizos (ópera, educación, sanidade, servizos financeiros, etc.), maior será a capacidade de influencia da cidade. Por exemplo, Madrid e Barcelona son os centros principais, actuando como polos de atracción nacional (principais centros financeiros, servizos de alta tecnoloxía, moi especializados...).

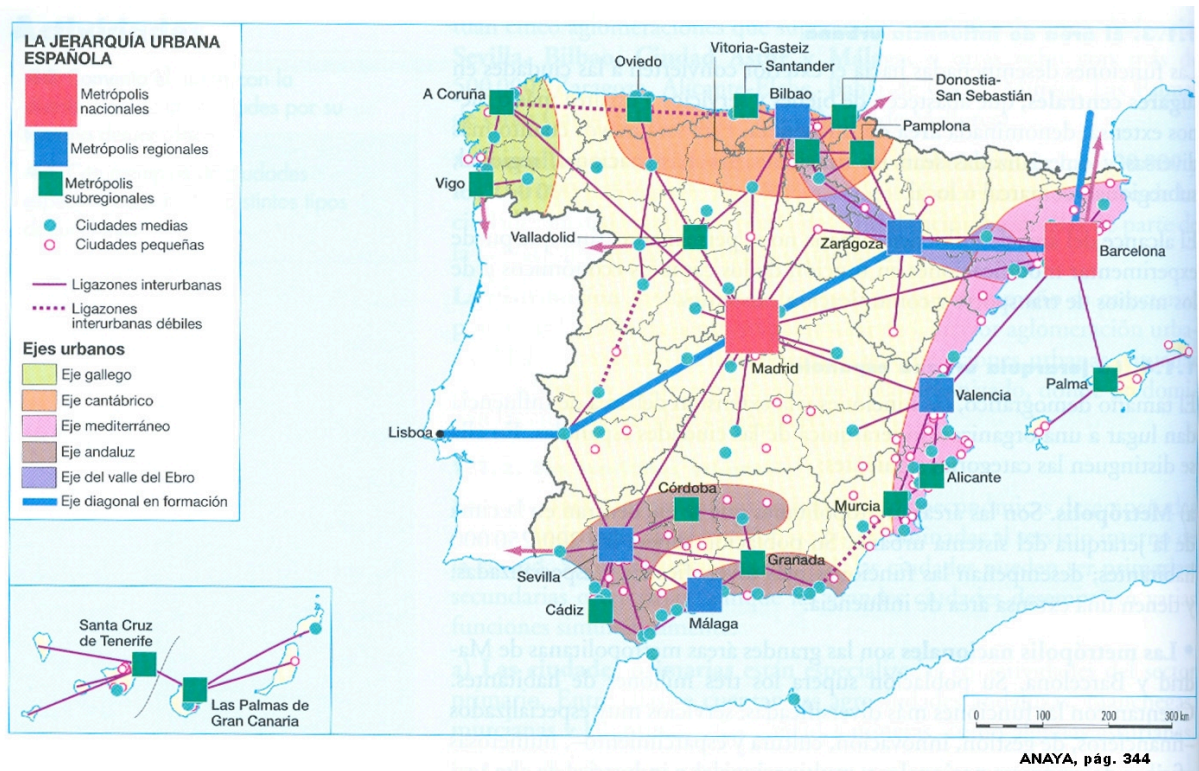
A xerarquía urbana española:

1. **Metrópoles nacionais:** son Madrid e Barcelona, cidades con máis de 1,5 millóns de habitantes, cunha grande influencia nacional e conexión internacional. Exemplos: o aeroporto de Barajas e o do Prat concentran o 90% dos voos internacionais. Madrid destaca polas funcións políticas e culturais, e ambas son sedes de multinacionais e importantes destinos turísticos.
2. **Metrópoles rexionais:** cidades entre 500.000 e 1.500.000 habitantes, con influencia rexional e conexións fortes coas metrópoles nacionais. Exemplos: Sevilla, Valencia, Zaragoza e Bilbao.
3. **Metrópoles subrexionais (cadrados verdes):** cidades máis pequenas con menor área de influencia, pero importantes a nivel provincial, con servizos administrativos, educativos e sanitarios. Exemplos: Vigo, A Coruña, Cádiz, Granada, Murcia, Palma, Oviedo, entre outras.
4. **Cidades medias e pequenas:** teñen certa relevancia provincial, pero pouca importancia nacional.

O crecemento das cidades e aglomeración urbanas deu lugar a formación de grandes eixos urbanos.

EIXOS URBANOS:

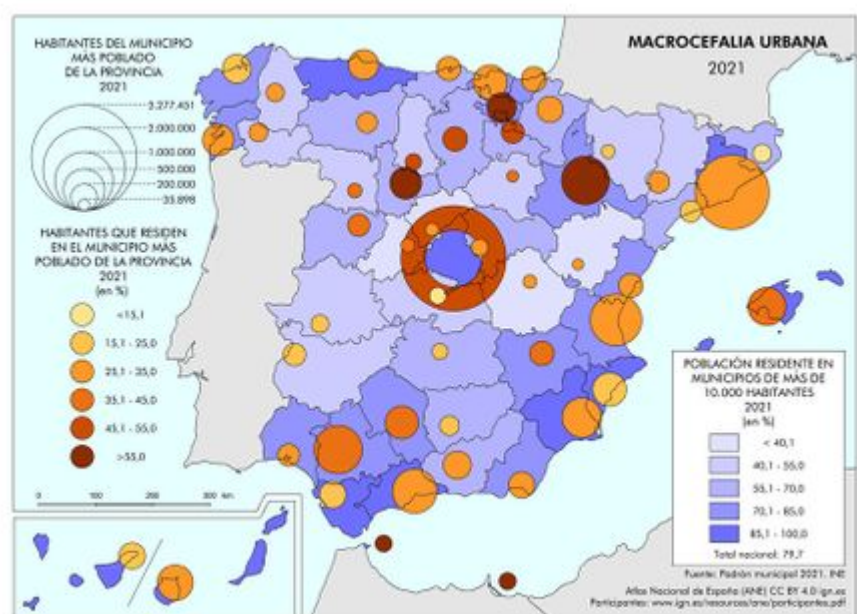
1. **Área metropolitana de Madrid:** Principal núcleo urbano de España, destacado polas súas funcións políticas e económicas.
2. **Eixo galego:** En torno a Vigo e A Coruña, centrado no comercio, pesca, gandería e téxtil.
3. **Eixo cantábrico:** Inclúe Bilbao, Oviedo, Gijón, San Sebastián e outras, con foco na reconversión industrial e no turismo (p. ex., Museo Guggenheim).
4. **Eixo mediterráneo:** De Girona a Cartagena, con industria diversificada e un peso importante do turismo.
5. **Eixo do val do Ebro:** Comunica Madrid co Mediterráneo e o Cantábrico, combinando industria e servizos.
6. **Eixo andaluz:** Divídese nun eixe litoral (Almería-Huelva) e outro interior (Guadalquivir). O litoral destaca polo turismo e o interior pola agricultura.

As illas Baleares e Canarias non forman eixos urbanos integrados debido á súa fragmentación territorial, pero destacan polo turismo como principal actividade económica.

Algúns sistemas urbanos presentan unha macrocefalia urbana, que identificase cando **unha única cidade domina claramente o sistema urbano**, algo que nos mapas do *Atlas Geográfico Nacional* se observa mediante **un círculo urbano moito maior que o resto**. Noutros países **non hai macrocefalia clara**, porque varias cidades teñen tamaño e funcións similares: Alemaña → rede policéntrica con Berlín, Hamburgo, Múnic ou Frankfurt/ Italia → equilibrio entre Roma, Milán, Turín, etc.

No caso de España adoita falarse dunha **bicefalia**, xa que dúas grandes metrópoles, Madrid e Barcelona, concentran a maior parte da poboación, das funcións económicas e das decisións do país.

5.5.- As cidades españolas no sistema urbano europeo

O sistema urbano europeo é **policéntrico**, é dicir, con varios grandes centros de poder.

A. Metrópoles globais

- Cidades con **influencia mundial**.
- Grandes centros financeiros, políticos e culturais.
- Alta concentración de sedes de empresas multinacionais.

Exemplos: Londres, París

B. Locomotoras europeas

- Grandes cidades que **impulsan o crecemento económico de Europa**.
- Destacan pola innovación, industria avanzada e servizos internacionais.
- Están moi ben conectadas polas redes de transporte e financeiras.

Exemplos: Frankfurt, Milán, Ámsterdam, Bruxelas

Estas cidades forman parte do **núcleo económico europeo**.

C. Metrópoles nacionais

- Principais cidades de cada país.
- Exercen unha forte influencia **política, administrativa e económica** no ámbito estatal.

Exemplos: Madrid, Roma, Berlín

D. Cidades rexionais

- Centros económicos importantes dentro dunha **rexión dun país**.
- Ofrecen servizos especializados e organizan o territorio da súa área de influencia.

Exemplos: Barcelona, Lion, Hamburgo

E. Cidades medias e pequenas

- Inflúen principalmente a **escala local ou comarcal**.
- Desenvolven funcións comerciais, administrativas e de servizos

A “**dorsal europea**” ou **eixo económico (banana azul)**: zona onde se concentran moitas das **locomotoras europeas**. Esténdese desde Londres ata Milán pasando por Bruxelas, Ámsterdam, Frankfurt.

Europa presenta unha **rede urbana xerarquizada e policéntrica**, na que algunhas grandes metrópoles e **locomotoras europeas** concentran gran parte do poder económico e das funcións de decisión.

As cidades españolas intégranse no sistema urbano europeo a través de redes de transporte (AVE, aeroportos, portos), actividades económicas e financeiras, turismo internacional, universidades e centros de investigación. **Madrid e Barcelona** son as cidades españolas con maior proxección europea e global, actuando como nodos principais nas redes de comunicación e fluxos económicos do continente.

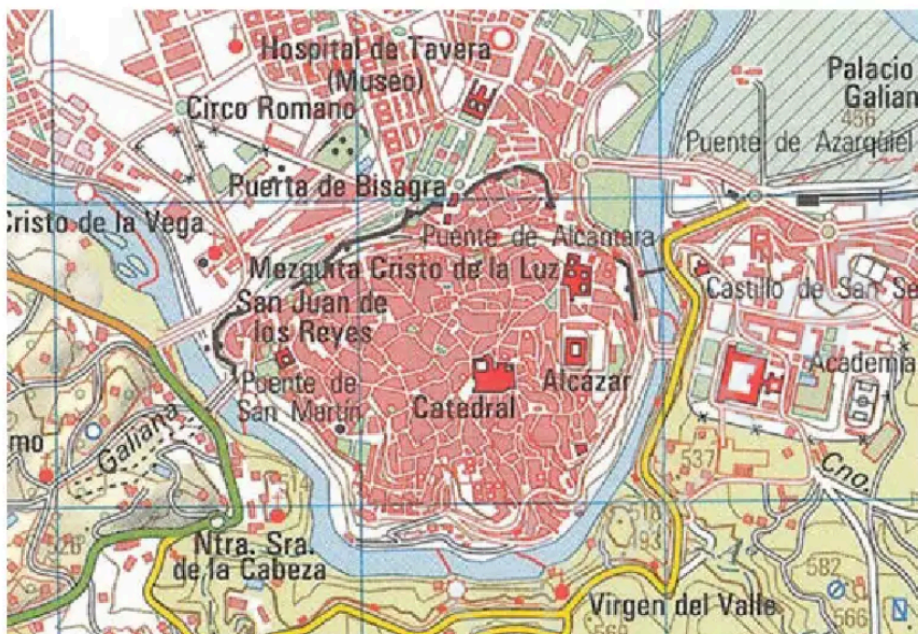
6.- Problemas das cidades españolas

As cidades españolas presentan unha serie de problemas derivados do seu rápido crecemento, da especulación urbanística e da concentración de actividades. Destacan:

- **Crecemento desordenado** e ocupación excesiva do solo.
- **Congestión do tráfico**, dificultades de mobilidade e contaminación atmosférica.
- **Contaminación acústica** e deterioro ambiental.
- **Escaseza de vivenda accesible** e encarecemento do solo urbano.
- **Segregación social** entre barrios ricos e pobres.
- **Deterioro dos cascos históricos**, aínda que moitos están en proceso de rehabilitación.
- **Déficit de zonas verdes** e espazos públicos de calidade.
- **Problemas de abastecemento e xestión de residuos**.
- **Expansión urbana excesiva** sobre o espazo rural e periurbano.

Prácticos

- Planos urbanos e/ou fotografias aéreas com contraste entre cascos históricos e ensanches, entre centro histórico e área metropolitana.

- Análise de paisaxes urbanas.

O mundo urbano

Exame ABAU - Ext 2020

Figura 1. As Tres Mil Viviendas (Sevilla). Fonte: diario digital "El Español".

Atendendo ao documento (puntuación máxima de 4 puntos):

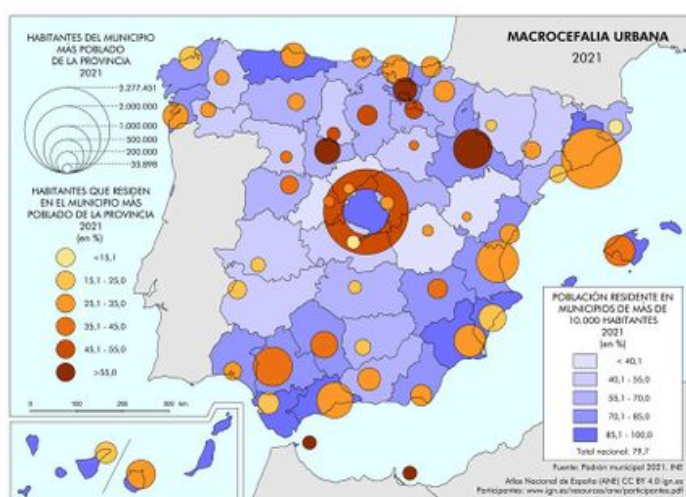
- Enumere as provincias costeiras andaluzas (1 punto);
- Analice o tipo de documento da figura e indique dous criterios que permitan definir un espazo como urbano (1 punto);
- Comente as principais características desta paisaxe urbana (estrutura, funcións, trama urbana, etc.) (1,5 puntos);
- Problemáticas socioeconómicas e ambientais presentes neste tipo de barrios (1,5 puntos).

- Gráficos de evolución urbana de distintas cidades españolas, segundo o modelo de @dr_xeo (ex.).

<https://geoinnova.org/blog-territorio/disenio-cartografico-de-evolucion-urbana-con-datos-catastrales-y-qgis/>

<https://www.elperiodico.com/es/videos/sociedad/evolucion-urbana-illescas/12291415.shtml>

- Mapas de macrocefalia urbana, segundo o modelo de Atlas Geográfico Nacional.

- Mapas coa delimitación das áreas de influencia, segundo a variable de residencia-traballo, e/ou mapas sobre o sistema de cidades español.

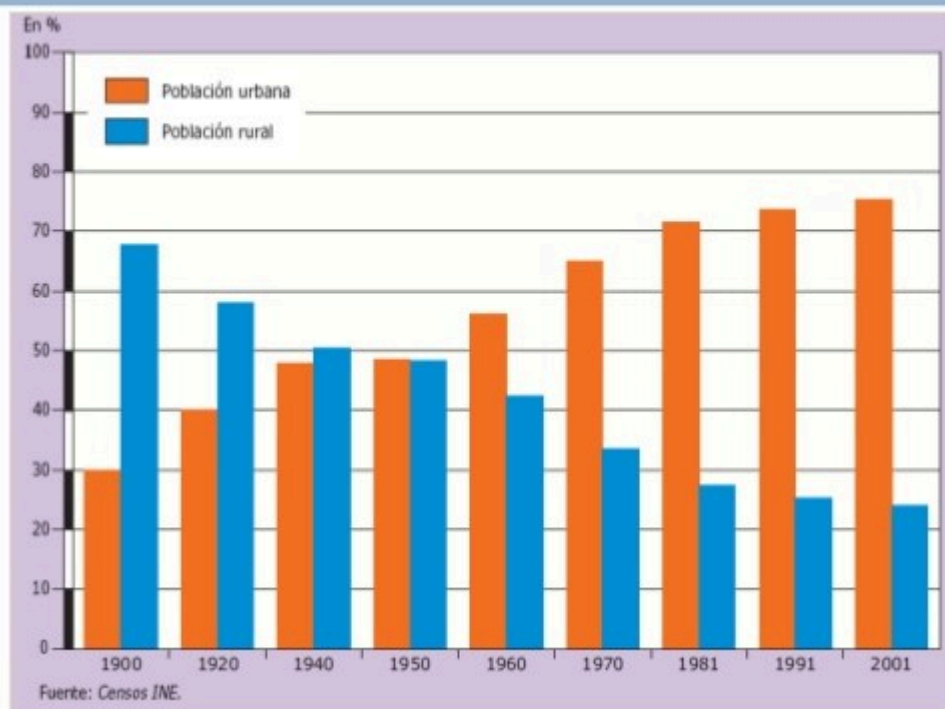
Exemplos resoltos: <https://sociaisscanton.blogspot.com/>

- Comentario e interpretación de planos urbanos: plano urbano de Pamplona

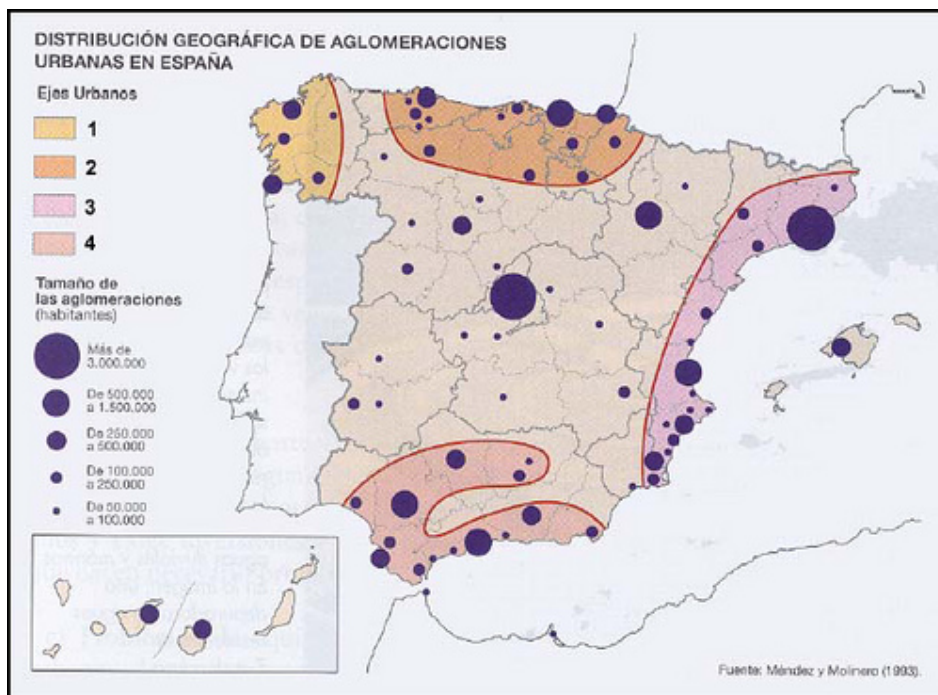
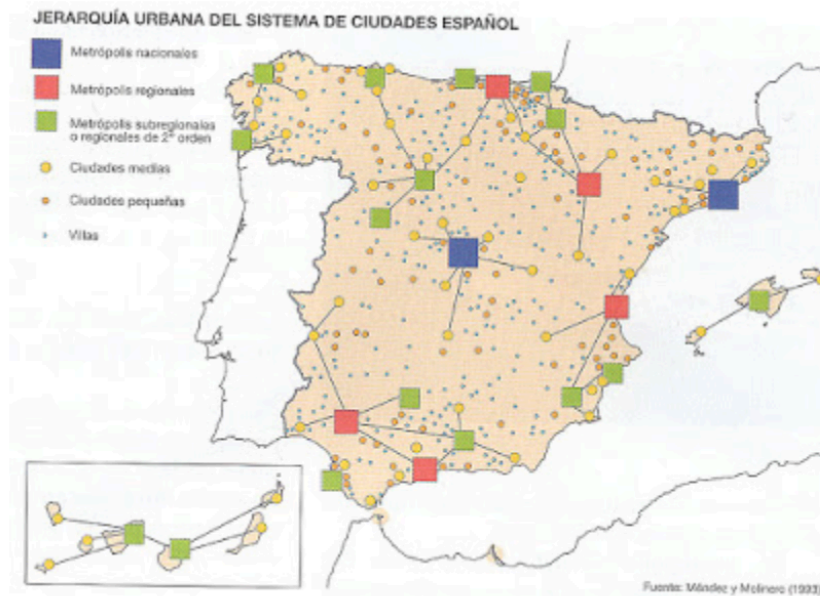

- Comentario de gráficos:

Evolución de la población rural y de la población urbana en España en el siglo XX

- Comentario de mapas temáticos (utiliza as pautas do comentario de mapas temáticos. PDF na aula virtual)

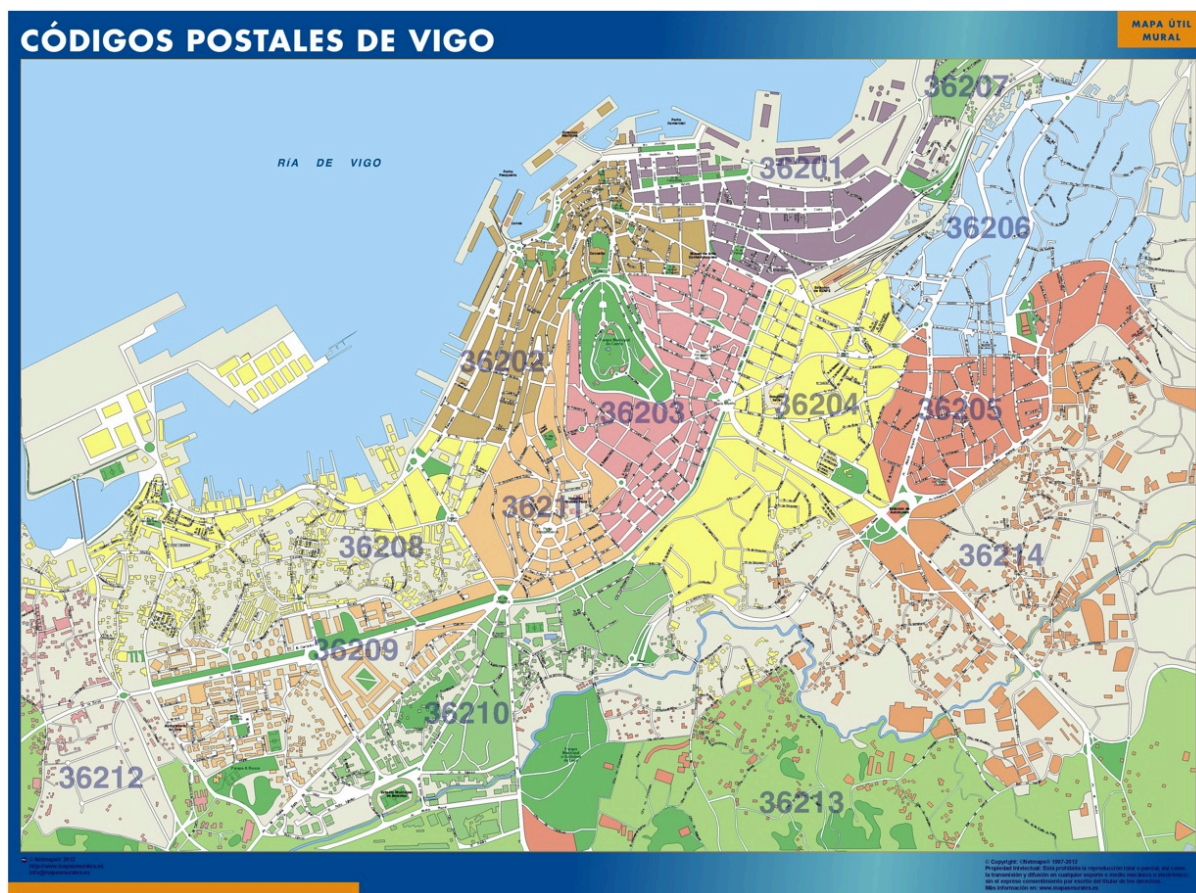

Comentario dunha paisaxe urbana

Observa os seguintes documentos sobre a cidade de Toledo. Debes identificar a que parte da cidade pertence a vista panorámica que aparece abaixo e expoñer as súas principais características en canto a emplazamento, tipo de plano, usos do solo e tipoloxía construtiva, así como as principais problemáticas que presentan na actualidade este tipo de espazos.

Finalmente cita a Comunidade Autónoma á que pertence a provincia de Toledo e enumera o resto de provincias que pertencen a dita Comunidade.

A estrutura urbana de Vigo a través dos seus códigos postais.

Podemos explicar como medrou Vigo e como é a súa estrutura urbana actual usando como guía un mapa dos códigos postais, porque estes códigos coinciden bastante ben coas distintas fases históricas de expansión da cidade.

Vigo non naceu como unha cidade medieval clásica con murallas e casco histórico compacto. É unha cidade portuaria, industrial e moi fragmentada, que foi absorbendo parroquias rurais. Por iso os códigos postais axúdannos a ver como se expandiu.

Orixe da cidade: 36202 – 36201 (Casco Vello e Berbés)

Zona: Casco Vello, Berbés, Areal

- É o núcleo histórico de Vigo.
- Orixe ligado á pesca, ao porto e ao comercio marítimo.
- Plano irregular, rúas estreitas, casas mariñeiras.
- O porto do Berbés foi o motor económico durante séculos.
- Aquí nace Vigo, non nun castelo nin nunha cidade amurallada clásica, senón nun porto pesqueiro e comercial.

Expansión do século XIX – principios do XX: 36203 – 36204 (Centro e Ensanche burgués)

Zona: Porta do Sol, Príncipe, Policarpo Sanz, García Barbón

- Vigo derruba as súas pequenas murallas e expándese cara ao leste.
- Aparece un ensanche burgués, con rúas máis anchas e edificios modernistas.
- É a etapa da industrialización: conserveiras, estaleiros, comercio marítimo.
- O porto amplíase e Vigo convértese nunha cidade industrial clave.
- Esta zona é o centro comercial e financeiro actual.

Crecemento industrial e obreiro (1900–1975): 36205 – 36206 – 36207

Zonas: Teis, Lavadores, Calvario, Travesas

- Vigo atrae miles de traballadores do rural galego.
- A cidade non tiña planificación, así que medra absorbendo parroquias.
- Xorden barrios obreiros con plano irregular e denso.
- A industria naval e conserveira marca o territorio.

Exemplos:

- 36207 – Teis: zona industrial + barrios obreiros.
- 36206 – Lavadores: vivenda popular, crecemento espontáneo.
- 36205 – Calvario: eixo comercial e barrio obreiro clásico.
- Aquí aparece o Vigo “popular”, de forte identidade de barrio.

A gran expansión urbana cara a periferia (1975–2000): 36208 – 36209 – 36210

Zonas: Coia, Navia, Castrelos, Balaídos

- Vigo vive un boom demográfico e construtivo.
- Créanse polígonos de vivenda e grandes avenidas.
- A cidade esténdese cara ao oeste e ao sur.
- Aparecen barrios planificados, con bloques altos e espazos abertos.

Exemplos:

- 36209 – Coia: urbanismo de bloques, deseñado nos 70.
- 36210 – Navia: expansión recente, vivenda nova e zonas verdes.
- 36208 – Castrelos/Balaídos: vivenda media, equipamentos (estadio, parque).
- Vigo deixa de ser unha cidade compacta e convértese nunha aglomeración urbana continua.

Vigo metropolitano actual (2000–hoxe): parroquias periurbanas

Zonas: Coruxo, Samil, Alcabre, Saiáns, Valladares, Bembrive

- Son códigos postais 363xx, que corresponden ás antigas parroquias rurais.
- Aquí conviven vivenda unifamiliar, urbanizacións novas, zonas naturais, e actividades industriais dispersas.
- Vigo funciona como unha cidade-rexión, absorbendo espazos rururbanos.
- É a etapa da cidade dispersa: a cidade xa non ten límites claros.

Vigo hoxe ten unha estrutura moi clara:

1. Casco antigo → 36201–36202- Patrimonio, turismo, restauración.
2. Centro e ensanche → 36203–36204- Comercio, oficinas, vida cultural.
3. Barrios obreiros históricos → 36205–36207- Identidade forte, comercio local, densidade alta.
4. Periferia moderna → 36208–36210- Vivenda nova, equipamentos, grandes avenidas.
5. Coroa rururbana → 363xx- Dispersión, vivenda unifamiliar, praias, natureza.